

Hegedűs Antal

A SZERBEK PERSZONÁLIS ÉS TERÜLETI
AUTONÓMIÁJA MAGYARORSZÁGON
1690 ÉS 1868 KÖZÖTT

Az autonómia szó a görög *αυτος* (önmaga) és a *νομος* (törvény) szavak összetételéből származik és öntörvényűséget, önrendelkezést, önkormányzatot jelent. Az autonóm kifejezést az etikai (pl. autonóm erkölcs), a pedagógia (pl. autonóm nevelési elvek) és a politikai tudományok területén használjuk. A következőkben kizárólag a politikai értelemben vett autonómiáról szólunk, és értjük alatta egy bizonyos területnek, közösségnek, csoportnak vagy egyénnek az öntörvényűségét, önkormányzatát egy nagyobb közösségnek, rendszerint az államnak a keretében.¹

Történelmileg meg kell különböztetnünk a feudális, a kapitalista, a szocialista és a legújabb kori jogrend autonómiáinak fogalmát. Mindegyik jogrend autonómiájának közös eleme az önkormányzat. Ugyancsak azonos minden jogrendben az autonómia felosztása területi (területi) és perszonális (személyi) elven alapuló autonómiákra. Attól függően, hogy az önkormányzat egy meghatározott területre vagy pedig meghatározott személyekre illetve közösségekre vonatkozik, beszélünk területi vagy pedig perszonális autonómiáról.

Az egyes történelmi korszakok autonómiái azonban különböznek is egymástól, elsősorban az önkormányzat megadásának, tartalmának és gyakorlásának a módjában. Tanulmányunkban a történelmi Magyarország területén létező feudális kori autonómiákat ismertetjük röviden, hogy azután részletesen szóljunk a magyarországi szerbek autonómiájának alakulásáról 1868-ig, amikor is a szerbek feudális jogrenden alapuló autonómiáját felváltotta a kapitalista, polgári jogrenden alapuló autonómia.

I

A történelmi Magyarország területén 1848-ig, a feudális kor megszűntéig megtalálhatjuk mind a területi mind pedig a személyi elven alapuló autonómiákat. Területi autonómiája volt egyes nagyobb történelmi-földrajzi egységeknek (pl. Horvátország, Erdély), valamint egyes helyi kormányzati testületeknek (a hajdúknak, a kunoknak, a székelyeknek, a vármegyék-

nek, a szabad királyi városoknak).² Perszonális, személyi elven alapuló önkormányzata azoknak a csoportoknak és közösségeknek volt, amelyek nem kötődtek egy meghatározott területhez, hanem szétszórtan éltek az egész állam területén. Ilyen személyi elven alapuló autonómiával rendelkeztek pl. a nemesek, a katolikus klérus tagjai, továbbá a református, az evangélikus és a pravoszláv egyházak.³

A területi és a személyi elven alapuló feudális autonómiák alapja minden esetben az „*exemptio*” a kivételezés volt. Ez tulajdonképpen olyan előjog volt, amellyel a törvényhozó egyes területeket, népcsoportokat, intézményeket és személyeket kiemelt az általános, másokra érvényes jogszabályok hatálya alól és ezáltal kivételezett, privilegizált állapotba helyezte őket. Azt az írást, amellyel a törvényhozó ezt a kivételezést adományozta és a kivételezettek jogállását szabályozta, a feudális jog *privilegiumnak* nevezi.⁴ A privilegiumok adományozója Magyarországon a hatalom fő birtokosa, a király volt, akinek azonban ügyelnie kellett arra, hogy kiváltságot adományozó oklevelével ne sértse meg a fennálló törvényeket vagy másoknak a már meglévő jogát. Ezért minden kiváltság záradékában ott szerepelt a „*salvo jure alieno*” kitétel. Azt is megkívánta a feudális jog, hogy a királyi privilegiumot egy éven belül hirdessék ki az országgyűlésen vagy a vármegyék közgyűlésein, mert különben érvényét veszíti.

A privilegium fajai a feudális Magyarországon igen sokfélék voltak. Hogy csak néhányat említsünk: papi és nemesi privilegiumok, birtokadományozási privilegiumok; az országos és a hetivásárokat engedélyező privilegiumok; a rév- és vámjogot engedélyező privilegiumok; egyes népek, népcsoportok, vidékek, városok, községek, céhek, világi és egyházi testületek kiváltságai, stb. Már ebből a felsorolásból is látható, hogy a kiváltságok is különböztek abban, hogy személyi elven, vagy pedig területi elven alapultak-e. Akinek személyi elven alapuló kiváltsága volt, az élhetett ezzel a kiváltsággal az ország egész területén, függetlenül attól, hogy hol volt az állandó lakása. A papi privilegiummal rendelkező embert az ország egész területén megillette pl. a „*privilegium canonis*”, azaz a sérthetetlenség kiváltsága, a „*privilegium fori*”, azaz hogy bírósági ügyekben nem a világi, hanem saját egyházi bíróságának a hatáskörébe tartozik, stb. Személyi elven alapultak a nemesek kiváltságai is. A nemes embert, bárhol is tartózkodott, bírói ítélet nélkül nem tartóztathatták le és nem vethették börtönbe; adót nem fizetett, mentes volt a földesúri szolgáltatásoktól, testileg nem fenyíthették, stb. A területi elven alapuló kiváltságok viszont azoknak szóltak, akik azon a meghatározott területen laktak, és azon kívül az illető személyek nem élhettek velük. Így pl. a területi kiváltságok az ott lakók számára biztosították a vármegyétől való különállást, a végrehajtói és a bírói hatalom autonóm gyakorlását. Így pl. a Jászkun, a Hajdú, és a Szepesi kerületek a vármegyével egyenrangú, önálló törvényhatósággal rendelkező területek voltak, saját követeik által vettek részt az országgyűlés rendi tábláján, önállóan választott tisztviselőik élén a kerületi kapitány állott, stb. Területi elven alapuló kiváltsá-

gai voltak a szabad királyi városoknak, köztük Újvidéknek, Zombornak, Szabadkának is. Ezek a városok szabadon választották tisztviselőiket és papjaikat, területükön földesúri jogokat élveztek, saját árui után rév-
vám- és harmincadmentesek voltak, pénzadójukat az államnak évente egy
összegben fizették. Az adókat a városi tanács róttá ki az egyes polgárokra
és az is szedte be, stb.

A kiváltságok és a rajtuk alapuló autonómiák feudális rendszerét 1848
márciusától a 19. század végéig a magyar országgyűlések különböző
törvényei fokozatosan felszámolták. Így pl. az 1867. évi 33. törvénycikk
megszüntette a kiváltságos kerületeket és a kunok, jászok, hajdúk, székely
és szász „székek”, valamint a nagykikindai és a Tisza menti kiváltságos
kerületeket is teljese egészében a vármegyékbe olvasztotta. A szabad
királyi városok intézményét az 1870. évi 42. törvénycikk szüntette meg,
amely a szabad királyi városokat törvényhatósági jogú várossá illetve, a
kisebbséget, rendezett tanácsú városokká minősítette. A személyi elven
alapuló kiváltságok is megszűntek, illetve átalakultak a polgári jogrend-
ben. Így pl. a nemesi kiváltságok már 1848-ban érvényüket veszítették, és
a nemesi cím későbbi adományozása már nem jelentett privilégiumot.

Külön kell szólnunk a vallási közösségek feudális kori autonómiájáról.
Magyarországon, mint általában Európában, csak azoknak a vallási közös-
ségeknek volt autonómiájuk, amelyek kisebbségben voltak. Az államvallás
kormányzati ügyeit az állam intézte, érdekeit az állam védelmezte és
képviselte.⁵ Ilyen volt a helyzet, például a pravoszláv Oroszországban, az
anglikán Angliában vagy a katolikus Habsburg-birodalomban. Az állam-
valláshoz nem tartozók azonban nem számíthattak az állam támogatásá-
ra és azért kénytelenek voltak saját egyházuk kormányzatuk
megszervezéséről, vagyonukról, alapítványaikról, iskoláikról és kulturális
intézményeikről, egyházi előírásaik keretén belül, maguk gondoskodni,
és azt az önkormányzati jogukat és gyakorlatukat fejedelmi kiváltságok-
kal, országos törvényekkel biztosítani. Így pl. Magyarországon a protes-
táns egyházakban világi és egyházi személyekből alkotott szervezetek
intézték egyházuk kormányzati, vagyoni, iskolai és kulturális ügyeit.
Általános jogállásukat és önkormányzatuk működését többek között az
1608. évi országgyűlés, III. Károly ún. Resolúciója (1731 és 1734), II.
József türelmi rendelete (1781) végül pedig az 1790/91. évi országgyűlés
XXVI. törvénycikke szabályozta. Ez a törvénycikk kimondta: „A királyi
fenség jogai a görög-keleti klérusra és a hitvallásra, melynek való gyakor-
lása szabad lesz, az alapítványok, a tanulmányok, az ifjúságnevelés, és a
kiváltságok többi pontjai is, amelyek az ország alkotmányával nem ellen-
keznek (...) épségben meghagyatnak”.

A polgári jogrend bevezetésével Magyarország területén az egyházak
autonómiája is új alapokra helyeződött. A pravoszláv szerbek autonómiá-
jának kérdését alapvetően az 1868. évi IX. törvény és az azt követő többi
rendszabály „modernizálta”.⁶

II

A szerbek magyarországi autonómiája a Lipót király (1657–1705) által kiadott ún. Privilégiumokon alapult.⁷ Amikor ugyanis az 1683-ban megindult török-osztrák háborúban a szerbek mind többen kezdtek a keresztény hadakhoz csatlakozni, akkor Lipót 1690-ben megígérte nekik, hogy a háború győztes befejezése után „meg fogjuk tartani elsősorban a ti vallásszabadságtok kiváltságait és jogait, a vajda választásának jogát, és hogy mentesek lesztek minden közteher viselésétől és adótól”. Ebben a biztató, az osztrák hadakkal való együttműködésre invitáló (ezért is nevezik ezt az írást Invitatoriumnak) levélben Lipót olyan kiváltságokat ígért a szerbeknek, amilyeneket a török uralom alatt is élveztek, garantálta nekik azt, hogy a magyar király uralma alatt sem lesz rosszabb közjogi helyzetük mint a török hódoltság korában. Amikor azonban a háborús szerencse a törökök javára fordult 1690 nyaratól fogva, és Arsenije Čarnojević szerb pátriárka több tízezer szerb családdal kénytelen volt Dél-Szerbiából, Kosovo területéről menekülni, akkor ezek 1690 júniusában, már Belgrádban tartózkodván, azzal a kéréssel küldték Isaije Đaković püspököt Bécsbe, hogy Magyarország területére is eszközölje ki az áttelepülni akaró szerbek autonómiájának engedélyezését. Kérelmüket Lipót király teljesítette és 1690. aug. 21-i Diplomájában kimondta, „a keleti egyházbeli görög szertartású ráczok szokásához képest, magatokat az ó-naptárhoz szabadon tarthassátok és hogy benneteket, valamint eddig, úgy ezentúl is, az egyházi s világi rendek semmiféle zaklatásban ne részesítsenek. Szabadjon továbbá magatok között és magatoknak rác nemzetbeli és nyelvű érsekül azt tennetek, kit az egyházi és világi rend egymást közt választand; s ezen érsekteknek szabadságában álljon, valamennyi görög szertartású keleti egyházakról intézkedni, püspököket felszentelni, kolostorbeli papok ügyeit rendezni, templomokat, ahol szükséges, saját hatalmából építeni, városokban és falvakba rácz papokat helyezni; szóval: mint eddiglen, előljárója lehessen a görög szertartású egyháznak s ezen hitvallású egész közösségnek, és saját hatalmánál és az elődeink Magyarország dicsőült néhai királyai által engedményezett kiváltságok erejénél fogva egész Görög–Rác–Bolgár–Dalmát–Bosnyárországbán, Jenopoliában és Herczegovinában, nemkülönben Magyar- és Horvátországban, Moesiában és Illyrországbán, hol jelenleg léteznek és ameddig nekünk összesen és egyenkint hívek és engedelmesek lesznek, intézkedési hatalommal birjon. Továbbá az egyházi rendnek, ti. az érseknek, a püspököknek, a szerzeteseknek s a görög szertartású mindennemű papoknak, maradjon meg szabadságuk a monostorokban és templomokban úgy intézkedni, hogy mondott monostoraitokban, templomaitokban és lakástokban erőszakot senki se követhessen el; hanem a tizedekre, adózásokra és kvártélyokra nézve a régi kiváltságoknak örvendhessenek. Ne is legyen kívülünk semmiféle világinak hatalma, valakit az egyházi rendből letartóztatni vagy fogságba vetni, hanem az érseket illesse a büntetett elkövető, tőle függő ilyes egyháziakat az egyházi és kánoni jog alapján

büntetésre vonni. Nemkülönbben adományozzuk és megerősítjük a görög szertartású templomokat, monostorokat s az ezekhez tartozó, úgy az érseket és püspököket illető, elődeink adományozásához képest birtoklandó, bárminemű jószágokat; amely templomokat pedig a keresztény nép ellensége, a török, elvett töletek, azokra nézve is meghagytuk, hogy visszafoglalásuk után kezeitekbe adassanak ismét. Végre azt sem fogjuk túrni, hogy érsekteket vagy püspökeiteket, midőn – úgy kívánván a szükség – a monostorokat és egyházakat a városokban vagy falvakban látogatják, vagy midőn a plébánosokat és közösséget oktatják, bárki, akár egyházi, akár világi legyen, bántalommal illesse...”.

Első olvasásra is nyilvánvaló, hogy ebben a kiváltságlevélben I. Lipót csupán a személyi elven alapuló egyházi autonómiát adományozta a szerbeknek: azt, hogy szabadon gyakorolhatják a vallásukat, bárhol is élnek, hogy szabadon választhatják egyházi vezetőiket és hogy ezek szabadon, saját törvényeik szerint intézhetik belső, egyházi ügyeiket. A Magyarország területén szétszórva élő szerbek autonómiája az Orsztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig lényegében személyi elven alapuló egyházi autonómia maradt. Ezt garantálta nekik az 1691. dec. 11-ei ún. második, és az 1695-ben kiadott ún. harmadik kiváltságlevél is. A második kiváltságlevél többlete az volt, hogy az utód nélkül elhalt hívó vagyona az egyházra száll és hogy a szerbek nemcsak egyházi, hanem világi ügyeikben is főpapjuktól, a pátriárkától függnének. A harmadik kiváltságlevél többlete pedig az volt, hogy az egyházi tizedfizetés alóli mentességet kiterjesztette minden pravoszláv hívőre, de azzal, hogy ennek fejében ők kötelesek eltartani papjaikat és püspökeiket.

A történelmi források egyértelműen tanúsítják, hogy ezt a személyi elven alapuló szerb egyházi autonómiát maguk a szerbek kérték, és hogy I. Lipót Privilegiuma pontosan azt tartalmazza, amit a Magyarországra áttelepülni készülő szerbek kívántak – sem többet, sem kevesebbet.

Az autonómia kérdésével foglalkozó történészek, természetesen, keresik annak okát, hogy miért nem követeltek a szerbek a maguk számára területi autonómiát, mielőtt átjöttek volna Magyarországra?⁶ Véleményük szerint ez egy rendkívül reális és okos politikai döntés volt és ennek helyességét az elkövetkező századok is igazolták. Mindenekelőtt világos volt számukra az, hogy I. Lipót a török uralom alól felszabadítandó szerb területen ígért nekik vajdát és vajdaságot, és „illuzórikus lett volna, hogy a számukra idegen földnek számító Magyarországon követeljék a vajdaválasztás jogát és vajdaság alapítását, hisz senki sem ígérte nekik azt, hogy magyar földön fognak vajdát választani és Vajdaságot alapítani. Azzal pedig, hogy „nemzetük számára kérték autonómiát és nemzeti alapon való szerveződés engedélyezését kérték, területi különállás és választott világi elöljáró nélkül”, lehetővé tették a szerbek önkormányzatának kiépítését egész Magyarország, egész Horvát- és Szlavónország területén és mindennütt, ahová csak a magyar király fennhatósága kiterjedt. Ha csak egy bizonyos területre korlátozódott volna a kiváltságokban megadott önkormányzat, akkor a szerbek széles tömegei, amelyek e területen kívül

laktak, meg lettek volna fosztva a kiváltságokban lefektetett jogoktól. Nem szabad, hogy megtévesszen bennünket az a fogalmazás, hogy a kiváltságlevelekben nem a „szerbek” kapják az önkormányzati jogokat, hanem az „egyház”. A pravoszláv szerb egyház ugyanis a katolikus egyháztól abban is különbözött, hogy nem volt egyetemes (katolikus) jellegű, hanem önálló, autokefál közösség volt, amely azonosult a szerb néppel és annak szilárd bázisát alkotta, beleépült a népnek nemcsak vallási hanem mindennapi életébe is. Azzal, hogy a kiváltságlevelek körülírták és szabályozták a szerb egyház autonómiáját a Habsburg-birodalom, pontosabban Magyarország területén, ezzel biztosították az összes szerb számára az önkormányzati szerveződés lehetőségét, az ország bármely részén éltek is.

Az igazsághoz tartozik azonban az, hogy bármennyire is megnyugtató megoldásnak látszott a személyi elven alapuló egyházi autonómiának a biztosítása, a területi autonómia kérdése ennek ellenére szinte mindvégig napirenden volt a magyarországi szerbek tudatában. Már 1694 elején, a Baján megtartott összejövetelükön követelték, hogy a Duna–Tisza közti Kún-ságot, valamint a Száva és a Dráva közti szlavón területeket adják át nekik, hogy ott, előjáróik vezetésével, a császár fennhatósága alatt megtelepedhessenek.⁹ Csarnojevics pátriárka haláláig arra biztatta a népet, hogy ne álljon el a külön terület követelésétől. A külön terület kialakítására vonatkozó szerb követelést Csarnojevics pátriárka halála után az utódjának megválasztására Krušedolban összegyűlt szerbek is felvetették 1708-ban.¹⁰ Érdekes, hogy ebben a követelésben a leghangosabbak a budai szerbek voltak, akik egyéb kívánásaikat megfogalmazó levelükben azt is kimondták, hogy a szerbek Szlavónia és a Szerémség mellett kapják meg Bácskát és Bánátot is, hogy ott letelepedhessenek.¹¹ A kifejezetten „szerb” autonóm területet nem kapták meg, de azzal, hogy a 18. század elejétől a szerbség zöme a török határ mentén, az ún. szlavóniai, szerémségi, bácskai, Maros menti később pedig bánági határőrvidék területén koncentrálódott, a szerbekben mégiscsak az a „közérzet” alakult ki, hogy ők területileg is külön testületet alkotnak, mert a Határőrvidék egész területe ki volt szakítva Magyarország területéből és ki volt véve a magyar törvények hatálya alól. Hasonló „kvázi területi autonómiát” élhettek meg a szerbek az ugyancsak a 18. század folyamán megalakuló nagyikindai és Tisza menti kiváltságos kerületekben, valamint a Sajkás Kerületben és a szabad királyi városok területén, Újvidéken, Zomborban és Szabadkán.

A területi autonómia követelése újult erővel fogalmazódott meg a szerbek 1790-ben Temesváron megtartott egyházi-nemzeti kongresszusán. Ennek a második ülésén azt kérték az uralkodótól, hogy a „szerbség számára hasíttassék ki külön territorium, hogy fennállhasson” és hogy ez a terület a Bánág legyen. A követelésnek voltak ellenzői is, ezek azonban kisebbségben maradtak. Közéjük tartozott Tököly Sava Arad megyei nemes, aki közismerten a szerb egyház és a szerb kultúra egyik legnagyobb mecénásai közé tartozott. Kifejtette, hogy a szerbek számára Szerbián kívül nincs más terület. Onnan jöttek, és a Lipót által kiadott hívó

levél területre utaló igényei nem Magyarországra, hanem Szerbiára vonatkoznak. „Higgyetek nekem – mondta – nem a földterület egymaga s ennek fizikai állapota ad lételt a nemzetnek, hanem az abban lakozó népek polgári állapota, a nemzetnek saját közjoga, s a lakosoknak a polgári törvények általi összeköttetésük, s ezek adják meg külön minden nemzetnek a formát, a létezését.”¹² A szerbeket két szempont vezette, amikor Bánát területét kérték az uralkodótól területi önkormányzatuk számára: az egyik az volt, hogy a Bánság 1778-as reinkorporációját akkor még nem iktatta törvényei közé a magyar országgyűlés, tehát nem tartozott még olyan szorosan Magyar illetve Horvátországhoz, mint a Bácska, illetve a Szerémség és Szlavónia. A másik megfontolás pedig, amely miatt a Bánátra esett a temesvári szerb kongresszus résztvevőinek figyelme, az a Bánát etnikai összetétele volt. Mert igaz ugyan, hogy a szerbek Bánátban is, akárcsak a Bácskában, kisebbségben voltak, azonban a nagy létszámú bánáti román lakosságot is, illírnek, tehát magukhoz tartozónak tekintették pravoszláv vallásuk miatt.¹³ A szerbek kérelmét az uralkodó nem teljesítette, főleg a magyar rendek erőteljes tiltakozása miatt, akik kitartóan kívánták, hogy „állam az államban ne képeztessek”. Ezért aztán a szerbség élete továbbra is a személyi elven alapuló autonómia keretében folyt tovább.

A szerbek területi autonómia iránti igénye elemi erővel robbant az 1848/49-es szabadságharc során.¹⁴ Az 1848 májusában Karlócán megtartott Szkupstinájukon kinyilvánították a Szerb Vajdaság megalakítását, amely magába foglalta volna a Szerémség, Baranya, Bácska és Bánát területét. A terület vajdájává Stefan Šupljikacot, az ogulini határőrezred ezredesét választották, egyúttal pedig arról is határozatot hoztak, hogy a Szerb Vajdaság lépjen politikai szövetségre a „Háromegy Királysággal”, azaz Horvát- és Szlavónországgal valamint Dalmáciával. Érdekes, de kortörténetileg teljesen érthető módon, a Szerb Vajdaságnak Horvátországgal való szoros kapcsolatát éppen a még akkor török vazallus Szerbia is erőteljesen támogatta. Erről tanúskodik a tekintélyes Matija Ban levele Stefan Knićanin szerb tábornokhoz: „(...) Most jött el az ideje annak, hogy a szerbek visszaállítsák a korábban elvett autonómiájukat élükön a szerb vajdával és pátriárkával. Azonban, hogy helyüket megszlárdítsák, szerződést kell kötniök a horvátokkal(...) Mindezt Szerbiának kell támogatni, hogy biztosítsa vezető szerepét a délszláv ügyek intézésében. Senkinek sem szabad átengedni ezt a lehetőséget.” A szabadságharc befejezése után, amikor sor került volna a Szerb Vajdaság államjogi státusának rendezésére, kínos viszály kezdődött a horvátok és a szerbek között. A horvátok azt kívánták, hogy a Szerb Vajdaságot csatolják a Háromegy Királysághoz, közös száborral, közös bánal és közös alvajdával. Hiába támogatta ezt a horvát igényt Szerbia is, Rajačić pátriárka és a nép többsége, félve a horvát majorizációtól, elutasította a horvát javaslatot és inkább vállalta, hogy a Szerb Vajdaság mint koronatartomány kerüljön az osztrákok közvetlen fennhatósága alá. Erre a szerb-horvát viszályt megkerülve, és egyiküknek sem adva igazat, Ferenc József 1849. novem-

ber 18-án létrehozta az új osztrák koronatarományt Szerb Vajdaság és Temesi Bánság néven. A vajdaság területe magában foglalta Bácskát a Sajkás Kerület nélkül, a Bánságot, ugyancsak a határőrvidéki területek nélküli, valamint Szerémségnek a felét a rumai és az iloki járás területével. A szerbek keserű csalódottságát nem is annyira az okozta, hogy a szerb vajda a bécsi uralkodó lett és hogy a szerb Vajdaság hivatalos nyelve is a német lett, hanem főleg az a tény, hogy a szerb vajdasági eszmének a fő hordozói a szerémségi határőrvidék és maga Karlóca se lettek a Szerb Vajdaság területének a részei. Így igazolódtott a magyar párti szentendrei szerb írónak, Jakov Ignjatovićnak a jóslata, hogy „a szerbek ebben a komédiában siralmas véget fognak érni”.¹⁵

III

A magyarországi szerbeknek sohasem sikerült megvalósítani a területi autonómiára vonatkozó igényüket – a személyi elven alapuló autonómiájukat azonban, ha nehézségek árán is, annál nagyobb sikerrel gyakorolták és fejlesztették. Azt, amit a magyarországi bevándorlásuk alkalmával kiadott kiváltságlevelek dióhéjban megfogalmaztak, a későbbiek során fejlett egyházi, iskolai és kulturális autonómiává fejlesztették fel és építették be a magyar törvények intézményrendszerébe.¹⁶ Ennek a feudális magyar intézményrendszernek, a szerb kiváltságokkal kapcsolatban két sarkalatos eszméje volt. Az elsőt az 1791. évi magyar országgyűlés ekképpen fogalmazta meg: „(...) készek vagyunk a kiváltságokat megerősíteni, amennyiben azok az ország alkotmányával nem ellenkeznek”. A feudális magyar intézményrendszernek másik, a szerbek autonómiáját erősen befolyásoló sarkköve az „apostoli király” eszméje volt, amely gyakorlatilag biztosította minden magyarországi, tehát a pravoszláv egyház felett is, az uralkodó felügyeleti jogát. Az autonómiával kapcsolatos sok küzdelem (a szerb történetírás előszeretettel jellemzi az autonómiában élő szerb korszakot egyetlen harcnak a privilégiumok érvényesítéséért – borba za privilegije) lényegileg e két alkotmányos elv érvényesítése miatt keletkezett.¹⁷ Már I. József király 1706. évi diplomájában fenntartotta magának azt a jogot, hogy a kiváltságokat módosítsa és a kiváltságok érvényességét ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a kiváltságok az ország törvényeivel ne ellenkezzenek (*in quantum regni, legibusque non repugnaverint*). III. Károly király 1713. évi és Mária Terézia 1743. évi konfirmációjából sem hiányzott a „*salvo jure alieno*” klauzula. Mária Terézia még I. Józsefnél is jobban kiemelte azt a jogát, hogy a kiváltságokat az idők követelményeinek megfelelően alakítsa és tökéletesítse (*privilegia ulterius explicandi ac in meliorem pro temporum conditione formam redigendi*).

Az „apostoli király” felügyeleti joga az egyház felett különösen azért érződött a szerbek önkormányzatának alakításában, mert kiváltságaiknak jelentős része éppen az egyház beléletére vonatkozott. Az uralkodó, gyakorlatilag, az állam egyházi rendszert fejlesztett ki ebből a felügyeleti jogból. Ez az államegyházi rendszer nemcsak a püspökök kinevezésének

terén, hanem az egyházfegyelem alakításában is érvényesült. Ezért került sor ilyen szempontból is a szerb autonómia „regulálására”, amelyek jogilag megfogalmazva és pontokba foglalva azokban az ún. Regulamentum Illyricae Nationis nevű szabályzatokban jelentek meg, amelyek 1771, 1777 és 1779-ben lettek kiadva, továbbá az egyházi bíráskodást még pontosabban szabályozó 1782-i ún. Systema Consistoriale-ban.¹⁸ Ezekben a király kimondta, hogy a karlócai metropolita „csak az egyházi ügyekben feje az illír nemzetnek, de egyáltalában nem feje a világi ügyekben(...) és ezen nemzet, klérusával együtt miként az ország egyéb lakosai a helyi hatóságoktól és a magar királyi udvari kancelláriától fog függeni”. Ezek a Regulamentumok felvilágosult szellemben szabályozták a szerb kongresszusok, a metropolita és a püspökök kinevezésének rendjét, az egyházi bíráskodást, a papnevelést, a szerb iskoláknak és a tanítóképzőknek a működését. Rendelkezéseik legnagyobb része előremutató volt és a fölvilágosult szerb polgárság és értelmiség java örömmel fogadta. Jellemző példája ennek a világi értelmiségiek sorába tartozó Zaharije Orfelin 1778-ban készített több mint száz oldalas beadványa, amelyet az uralkodónak, Mária Teréziának címzett, és amelyet a következő szavakkal vezetett be: „Hogy alaptalan és hiú az egyházi Regulamentum elleni lázongás, azt teljesen pártatlanul szándékszik kimutatni a keleti egyház egyik gyermeke és a szerb nemzetnek hűségese hazafia”.¹⁹ Beadványában kíméletlenül ostromozza a szerb püspökök és a papság klerikális önzését, elmaradottságát, a világiakkal szembeni elzárkózottságát és főleg azt a törekvésüket, hogy a szerb nép egyetlen és igazi képviselőinek adják ki magukat. Egyedül az uralkodó tud itt rendet teremteni – s ezért üdvözl minden állami rendeletet, amely a rendteremtést célozza. Sorra veszi a Regulamentum egyes fejezeteit és indokolja mindegyik megalapozottságát. A püspökökről: miután nem győzzük pénzzel csillapítani végtelen kapzsiságukat, az uralkodó jogosan intézkedik jövedelmük nagyságáról és annak felhasználásáról. Az egyházi bíróságokról: eddig a bíróság eszköz volt a püspök kezében, aki egy személyben volt vádló és ítélkező bír. Ezért rendkívül helyesen teszi az uralkodó, hogy szabályzatot készített a Konzisztórium (bírószék) működéséről. A plébánosokról: nagyon helyes, hogy korlátozzák számukat, mert a fölösleg a nép terhére volt, az állam kárára és a püspök hasznára. A szerzetesekről: Nagyon helyes, hogy megtiltják nekik a fölösleges vándorlást a kolostoron kívül, mert az igen sok erkölcsi rossznak a forrása. A templomok építéséről: helyes, hogy engedélyhez kötik építésüket, mert ezzel kímélik a híveket a felesleges kiadásoktól. Az iskolákról: rendkívül jól tesz az uralkodó azzal az előírásával, hogy minden helyen iskolát kell fenntartani az egyháznak és hogy azok tevékenységét tanfelügyelőkkel ellenőrizteti, főleg a tanterv és a fegyelem betartását.

A temetések módjának rendezése valóságos lázadást váltott ki a nép körében. Pedig az egésznek, főleg a halottcsókolás betiltásának, egészségügyi jellege van és nemcsak a pravoszláv hívekre vonatkozik.

Az ünnepnapok leépítése nagyon helyes, mert túl sok van belőle.²⁰

Beadványának végén Orfelin javaslatot tesz az egyházi és iskolai intézmények további radikális reformálására a felvilágosult világ követelményeinek értelmében.

Orfelinhez hasonlóan Dositej Obradović is magáévá tette a felvilágosultság eszmevilágát és ennek szellemében ő is bírálat tárgyává tette a feudális privilégiumok alapján védelmezett egyházi autonómia jellegét, a kiváltságok alapjáról a polgári jog területére akarta áthelyezni a szerb nép önkormányzati formáit.²¹ Orfelin és Obradović felfogása tükrözte a 18. század fordulóján erőteljesen kibontakozó szerb polgári elemek törekvését egy szélesebb, modernebb szerb autonómia megteremtésére, amely jobban integrálja a birodalom különböző területein élő szerbeket mint azt az egyházi privilégiumok jogrendszerén álló feudális önkormányzati rendszer tette. Ezek a törekvések azonban már átvezetnek bennünket a polgári jogrendszer alapján a 19. század második felében kiépülő szerb egyházi, iskolai és kulturális autonómia világába, amely azonban már nem tárgya ennek a tanulmánynak.

Befejezésül ismertetjük a személyi elven alapuló feudáliskori autonómia fő intézményeit és azoknak a jogi állását, ahogyan azt Fényes Elek 1847-ben kiadott ismertetőjében összefoglalta.²²

A görögkeletiek egyházi dolgaikban egészen szabadok a katolikus püspökök joghatóságától és egyedüli egyházi főnökük a karlócai érsek. Ez az egyházban minden pátriárkai jogot gyakorol, bár ennek címét nem viseli. A karlócai érseket a szerb nép kongresszusán választják. A megválasztott érseket a királynak kell megerősíteni hivatalában.²³ A görögkeleti egyházhoz Magyarországon hét püspökség tartozik: a temesvári, a verseci, az aradi, az újvidéki, a pakraci, a károlyvárosi és az óbudai. Ezeket a püspökök abból a három személyből, általában szerzetesből választják, akiket a karlócai érsek kijelöl. A megválasztott püspököt is a királynak kell megerősíteni, és ugyancsak a király tartja fenn magának azt a jogot, hogy engedélyezze a püspök áthelyezését az egyik püspökségből a másikba. A király képviselője, az ún. királyi biztos jelen van a görögkeleti egyház kongresszusának és zsinatainak az összejövetelein, és a király nevében ő iktatja be hivatalába mind az érseket mind pedig a püspököket.²⁴

A görögkeletiek 1791-ben elnyerték a törvényeken alapuló vallásszabadságot és az ország többi polgárával azonos jogokat. Egyházuk kormányzatát viszont saját kongresszusuk és zsinatuk intézi. A kongresszust rendszerint akkor hívják össze, ha érseket kell választani. Ez jelenleg 100 tagból áll, kikhez a nemesség 25, a papság 25, a polgárság 25 és a határőrvidéki katonaság is 25 követet küld.²⁵ A magyarországi görögkeleti egyház püspökségeiben 1951 plébánia, 2612 lelkész és 1 822 599 hívő található.²⁶

A görögkeleti szerbek iskolarendszerével kapcsolatban is közöl adatokat Fényes Elek. Iskoláikat az egyház tartja fenn, és ezek 6 tankerületre oszlanak, úm. a bácsi, a temesvári, a karánsebesi, a szerémi, a nagyváradi és a budai tankerületre. Minden iskolai kerületnek van egy igazgatója, akik viszont egy főigazgató felügyelete alatt állnak. A tanítókat két

tanítóképzőben képezik ki: az egyik Aradon van a román tanítók, a másik pedig Zomborban a szerb tanítók számára. Mindegyik tanítóképzőben az igazgató mellett megtalálhatjuk a hitoktatót és 3 professzort, akik közül az egyik a magyar nyelvre tanítja a növendékeket. Középiszkolájuk Versecen és Újvidéken van. A karlócai érseki líceum a legrangosabb görögkeleti iskola Magyarországon, ahol 1839-ben 6 profeszor 247 diákot oktatott. Az 1273 elemi iskolai tanítóval és a 26 közép- és felsőiskolai tanárral együtt a görögkeleti egyház Magyarországon 1299 pedagógust tart el. Az iskola-fenntartás kiadásait elsősorban alapítványaikból fedezik, amelyeknek kezelését egy elnökből és hét küldöttségi tagból álló kuratórium (deputatio) intézi, akiknek több tisztviselő is a rendelkezésére áll. Az alapítványokon kívül az iskolák fenntartására minden egyházközség beküldi azt a pénzt, amely minden istentisztelet alkalmával az ún. „második tálcán” összegjön a hívek adományaiból.²⁷

Hogy az alapítványi rendszer milyen hatalmas anyagi bázist biztosított a szerb autonómiának, arra nézve csak néhány adatot hozunk fel. 1749–1768 között egyedül a szerémi egyházmegyében 41 000 forintot adományoztak a hívek és a papság az iskolák fenntartására. Ez az ún. „nemzeti klerikális alapítvány” 1892-ben 2 250 000 forintra növekedett. Szerb földbirtokosok, kereskedők és polgárok 52 alapítványt tettek az iskoláztatás és a kultúra javára, amelyek a világháború előtt 19 millió korona tőkét jelentettek. Ezek közül egyedül Tököly Sava alapítványa a Budapesten tanuló szerb egyetemisták lakására és ösztöndíjazására 1 millió forintos tőkével rendelkezett. Az uralkodó rendelete alapján az alapítványoknak csak a kamatát lehetett költeni, a tőkét pedig külön bizottságok kezelték, szigorú felügyelet és elszámolási kötelezettségek mellett. Ez vonatkozott nemcsak az országos jellegű alapítványokra, hanem a magánosok és a városok alapítványaira is. Rendkívül gazdagok voltak Szabadka, Újvidék, Zombor, Pancsova, Temesvár és Budapest pravoszláv iskolai alapítványai; ez utóbbinak pl. az első világháború előtt 1 000 000 forintos tőkéje volt.²⁸

Az önkormányzat jelentős előnye, de talán még nagyobb gondja volt a magyarországi szerbeknek. Nemcsak azért, mert az autonómia politikai jogának biztosítása, alakítása, és gyakorlása miatt állandó küzdelmet kellett vívniuk az államhatalommal, az általunk tárgyalt korszakban az uralkodóval és a magyar rendekkel, hanem azért is, mert az autonómia rengeteg feszültséget jelentett a szerbség beléletében is, elsősorban a pravoszláv konzervatív papság és a haladó, fölvilágosult szerb polgárság között.²⁹ Ezek a feszültségek azonban az autonómia lényegét nem érintették – megmaradtak a korabeli parlamentáris kereteken belül, a nyílt és sokszor drasztikusan szókimondó vitákban és szócsatákban, az ugyancsak sokszor szenzációs leleplezésekben. Mindezek azonban együttvéve sem voltak annyira károsak, hogy döntő módon gátolták volna a szerb vallási, iskolai és kulturális autonómia hatásosságát Magyarországon.³⁰

Jegyzetek

- 1 A magyar szóhasználat az „autonómia” helyett inkább „önkormányzatot” emleget, és ilyen címszó alatt ismerteti: Magyar Jogi Lexikon, Budapest 1904, V. 753; Magyar Történelmi Fogalomtár (szerk. Bán Péter), Budapest 1989, II, 80–81.
- 2 Lásd a Révai Lexikon és a Magyar Történelmi Fogalomtár következő címszavaiban: Jászság, Hajdúkerület, Szepesi kerület, Szászok földje, Szabad királyi város, Székely-jog, Székelyföld.
- 3 Lásd a Révai Lexikon és a Magyar Történelmi Fogalomtár következő címszavait: Nemesség, Nemesi kiváltságok, Református egyház, Görögkeleti egyház, Egyházi rend.
- 4 Magyar Jogi Lexikon, i.m., VI, 112–114: Privilégium; Magyar Történelmi Fogalomtár, i.m. I, 259: Kiváltság.
- 5 Magyar Történelmi Fogalomtár, i.m. I, 23: Államegyház, 26: Államvallás.
- 6 Magyar Jogi Lexikon, im. III, 772–774: Görög-keleti szerb egyház.
- 7 A szerb privilégiumok kivonatos fordítását l. Szalay László, A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz, Pest 1861, 21–38; latin nyelvű szövegeit u.o. a Függelék Okmánytárában (mi a német nyelvű kiadást használtuk: Das Rechtsverhältniss der Serbischen Niederlassungen zum Staate in den Ländern der ungarischen Krone, Leipzig und Pest 1862). A privilégiumok legalaposabb szerb feldolgozása: Stevan Simeonović-Čokić, Srpske privilegije. In: Dušan Popović, Vojvodina I–II, Novi Sad 1939, II, 48–85. Kritikai kiadásuk, szerb fordítással: Jovan Radonić – Mića Kostić, Srpske privilegije od 1690 do 1792. Beograd, 1954, 19–96.
- 8 A szerbek személyi és területi autonómiájának előnyeivel és hátrányaival először Tököly Száva foglalkozott az 1790/91. évi temesvári száborban elmondott beszédében. A Tököly által hangoztatott felfogást, hogy ti. I. Lipót a területi autonómiát nem Magyarország területén akarta megadni a szerbeknek, hanem Szerbiában, részletesen indokolja: Kamenko Subotić, O ideji srpske vojvodine i narodno–crkvene autonomije na koncu XVII veka, in: Letopis Matice srpske, knj. 183, sv. 3, 16–49. A szerbek autonómiájának megtétele körüli eltérő szerb álláspontokat ismerteti: Dimitrije Ruvarac, O srpsko narodno–crkvenoj avtonomiji u Ugarskoj (od 1690–1903). Sremski Karlovci, 1926.
- 9 Jovan Radonić: Vojvodina od Velike seobe (1690) do sabora u Krušedolu (1708), in: Vojvodina II, i.m. 27–28.
- 10 U.o. 36–37; Simeonović–Čokić: Srpske privilegije, i.m. 61.
- 11 Slavko Gavrilović: A szerbég magyarországi bevándorlásának és megtelepedésének kérdései, in: A szerbek Magyarországon, Szeged, 1991. 96.
- 12 Slavko Gavrilović – Nikola Petrović: Temišvarski sabor. Novi Sad–Sremski Karlovci, 1972. Sajnálatos, hogy Tököly beszédét az egyébként teljességre törekvő kötet nem közli, arra hivatkozva, hogy nem került be a Szábor jegyzőkönyvébe és még a beszéd elhangzását is megkérdőjelezi, annak ellenére, hogy a beszédet teljes egészében leközi a Letopis Matice srpske, knj. 105, 94–129.
- 13 Bánát 1780. évi lakosságának etnikai összetételét ismerteti: Karl Czoernig: Ethnographie der Österreichischen Monarchie, I–II, Wien 1855, I, 24. E szerint Bánátban 1780-ban volt 181 639 román, 78 780 szerb, 43 201 német, francia és olasz, 8 683 bolgár, 5 272 cigány, 353 zsidó.

- 14 Slavko Gavrilović: A szerbség magyarországi bevándorlásának kérdései, i.m. 103–106; Szakály Ferenc, Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben, in: A szerbek Magyarországon, i.m. 38–40.
- 15 Szakály Ferenc: A szerbek Magyarországon..., im. 39.
- 16 Dimitrije Ruvarac: Postanak i razvitak srpske crkveno-narodne avtonomije, Karlovci 1899, 4–7. Szerinte I. Lipót privilégiumai elsősorban Čarnojević pátriárkának a jogállását szabályozták; a szerbek perszonális autonómiáját az 1790/91. évi magyar országgyűlés XXVII. tvny. adta meg. Az egyházi és az iskolai önkormányzatot az országgyűlés 1848. évi XX. törvénycikke is garantálta a szerbeknek és a románoknak, de az autonómiát a forradalmi és az azt követő események miatt igazában csak a Kiegyezés utáni 1868. évi országgyűlés IX. törvénycikke biztosította.
- 17 A szerb kiváltságokkal kapcsolatos korabeli szerb, magyar és osztrák álláspontokat ismerteti: Hegedűs Antal, A kiváltságolt szerb nemzet a XVIII–XIX. században Magyarországon, in: A szerbek Magyarországon, i.m. 129–132.
- 18 A Regulamentumok és a Systema Consistoriale szövegeinek szerb fordítását közli: Manojlo Grbić, Karlovačko vladicanstvo I–III, Karlovac 1891, II. 261–306, l. még: Radonić-Kostić: Srpske privilegije, i.m. 97–178.
- 19 Zaharija Orfelin: Predstavka Mariji Tereziji, Novi Sad, 1972 (a kiadvány közli a beadvány eredeti német szövegét és annak szerb fordítását). Szó van benne a püspökökről (15–26); az egyházi bíraskodásról (27–34); a papságról, anyagi visszaéléseikről és karrierizmusukról (35–78); az iskolákról és a művelődési állapotokról (79–80); a temetkezési szokásokról (81–84); az ünnepnapok reformjáról (85–93); Orfelin reformjavaslatairól (111–167).
- 20 Az ünnepek és a régi naptár vallási és nemzetfenntartó jelentőségéről a szerbek életében részletesen ír: M. Grbić, Karlovačko vladicanstvo, i.m. 19–45.
- 21 Dositej Obradović és Zaharije Orfelinnek a kiváltságok megítélésével kapcsolatos szerepét elemzi: Arató Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. Budapest, 1975. 38–43.
- 22 Fényes Elek, Magyarország leírása, Pest 1847. I–II.
- 23 U.o. I, 183–184.
- 24 U.o. I, 44.
- 25 U.o. I, 116.
- 26 U.o. I, 44.
- 27 U.o. 45, 179–180.
- 28 Stanoje Stanojević, Narodna enciklopedija, Beograd, 1929. IV., 365–367: „Srpski narodno-crkveni fondovi”.
- 29 Erről a szerbek közötti belső ellentétéről szól Dimitrije Ruvarac: Postanak i razvitak srpske crkveno-narodne avtonomije i.m., valamint Ilarion Ruvarac: Odlomci o grofu Đorđu Brankoviću i Arseniju Čarnojeviću patrijarhu. Beograd, 1896. 154.
- 30 Thim József: A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története. Budapest, 1940. I, 18–20.

Rezime

Personalna i teritorijalna autonomija Srba u Ugarskoj između 1690 i 1868

U Ugarskoj su postojali različiti oblici personalne i teritorijalne autonomije. Teritorijalnu autonomiju su posedovale istorijsko-geografske jedinice (Hrvatska napr.) kao i pojedina upravna tela. Personalnu autonomiju su imale one grupe koje se nisu vezivale za određenu teritoriju (različite crkve, članovi katoličkog klera, plemići itd.). Ovakve autonomije su prevashodno značile izuzeće (exemptio), odnosno, neku vrstu posebnog prava koje je omogućavalo specifične privilegije. Autor poklanja posebnu pažnju položaju srpskog življa koje je uživalo crkvenu personalnu autonomiju faktički do prestanka Austro-Ugarske monarhije. Istorijski izvori dokazuju, da je ovaj oblik autonomije tražen od strane Srba u Ugarskoj, mada je pitanje teritorijalne autonomije bilo na dnevnom redu sve do 1914. U članku se nabrajaju i ove težnje u okviru naznačenog vremena. Te težnje nikad nisu bile ostvarene, ali su se oblici personalne autonomije stalno obogaćivali.

Summary

Personal and territorial autonomy of the Serbs in Hungary between 1690 and 1868

Minorities in Hungary have had various forms of personal and territorial autonomy. Territorial autonomy belonged to geographical entities with a special history (like Croatia), and to certain administrative units. Those groups which could not be identified with a particular territory (like churches or the nobility) had a personal autonomy. These autonomies meant exceptions, special rights and privileges. The author has devoted a particular attention to church-based personal autonomy which the Serbs possessed until the demise of the Austro-Hungarian Monarchy. Historical sources offer evidence that this was the kind of autonomy requested by the Serbs – although the issue of territorial autonomy was also on the agenda until 1914. The article offers an analysis of the endeavors of the Serbs in Hungary regarding autonomy. All requests were never fulfilled, yet one may observe a steady evolution of various forms of personal autonomy.